

Про роль іраномовних етносів у становленні та розвитку Стародавньої та Середньовічної України-Русі (I тис. до н.е. – I тис. н.е.)* (частина I)

М.М. Корінний
кандидат історичних
наук,
Університет економіки
та права «КРОК»

На основі комплексного аналізу різномірних джерел (писемних, лінгвістичних, археологічних, етнографічних та релігійних), досягнень новітньої історіографії досліджується місце та роль іраномовних народів в становленні держави та права, духовності та культури слов'ян Південно-Східної Європи у I тис. до н.е. – I тис. н.е.

Ключові слова: індоевропейська спільнота, вене́ди (венети), кельти, прабалти, праслов'янська спільнота (праслов'яни), праболгари, праугри, склавини, слов'яни, кіммерійці, скіфи, сармати, роксолани, алани, аси, яси, анти, «Велике переселення народів», готи, готоалани, росомони, «Імперія Ерманаріха», хорвати, волиняни, бужани, древліани, сіверяни, угри, Ателькузу, Леведія, Рось, роси, «Роуська ріка», «Роська земля», «Правда роська», Україна-Русь, Аскольд, Дір.

На основе комплексного анализа разнородных источников (письменных, лингвистических, археологических, этнографических и религиозных), достижений новейшей историографии исследуется место и роль ираноязычных народов в становлении и развитии государства и права, духовной жизни и культуры славян Юго-Восточной Европы в I тыс. до н.э. – I тыс. н.э.

Ключевые слова: индоевропейская общность, вене́ды (венеты), кельты, прабалты, праславянская общность (праславяне), праболгары, праугры, склавини, славяне, киммерийцы, скифы, сарматы, роксоланы, аланы, анты, асы, ясы, «Великое переселение народов», готы, готоаланы, росомоны, «Империя Эрманариха», хорваты, волиняне, бужане, древляне, северяне, угры, Ателькузу, Леведия, Рось, росы, «Роуська река», «Роська земля», «Правда роська», Украина-Русь, Аскольд, Дир.

Having considered the comprehensive analysis of diverse sources (written, linguistic, archeological, ethnographic, and religious), achievements of the latest historiography, there has been investigated the role and place of Iranian-speaking peoples in the development of the State and Law, spiritual life and the culture of the Slavs of Southeast Europe in the period of 1000 BC – 1000 AD.

Key words: Indo-European community, Veneds (Venets), Celts, pre-Balts, pre-Slavs community (pre-Slavs), pre-Bulgarians, pre-Ugrians, Sklavins, Slavs, Cimmerians, Scythians, Sarmatians, Roksolanians, Alans, Antes, Asas, Yases, "Great Migration of Peoples", Goths, Gothoalanians, Rosomonians, Ermanarich's Empire, Croats, Volhynians, Buzhans, Derevlians, Severiane, Ugrians, Ateskuzu, Levediya, Ros, Ros peoples, Ros River, 'Ros's Land', "Pravda Roska", Ukraine-Rus, Askold, Dir.

* Початок див.: Правничий вісник Університету «КРОК». – К., 2015. – Випуск двадцятий. – С. 61-74.

Постановка проблеми

Дослідження та осмислення будь-якого історичного явища чи процесу, в тому числі етногенезу (походження народу на базі різних етнічних компонентів), глотогенезу (походження мови), політогенезу (походження держави), правоґенезу (становлення правової культури, правової держави) можуть бути успішними, якщо більш-менш точно виявлено (локалізовано в часі та географічному просторі) їх виток (походження, виникнення, глибинне коріння). Новітні наукові розвідки доводять, що для стародавніх часів виділення мови й виділення етносу практично збігаються в часі, тобто на практиці це є не два, а по суті один процес [1, с. 30]. Водночас, слід пам'ятати, що ґенезис праукраїнського етносу тривалий час був нерозривно пов'язаний спочатку з розвитком *індоєвропейської спільноти* (V-III тис. до н.е.), а далі з виокремленням з її складу та розвитком у Центральній Європі більш тісного та однорідного *праслов'янського масиву* (II-I тис. до н.е.). Перша спільнота складалася приблизно з 13 мовних груп: індійської, іранської, слов'янської, балтійської, германської, романської, кельтської, грецької, іллірійської, анатолійської, албанської, вірменської та тохарської, що залишили в українській історії (мові, культурі, міфології, віруваннях, антропологічному вигляді) більший чи менший слід; друга – з 4-5 об'єднань (північних, північно-східних, західних, східних і південних слов'ян), що продовжували диференціюватися аж до Нового часу, породивши понад 15 нових етносів (поляки, кашуби, лужичани, чехи (чорні хорвати), словаки, українці, українці-русини, українці-анти, словенці, хорвати (хорвати білі, хорвати чорні), серби (серби білі, серби чорні), боснійці, чорногорці, македонці, білоруси, руси-росіяни та ін.).

Після виокремлення на рубежі старої та нової (християнської) ери з індоєвропейської етнічної спільноти *слов'янської мовної групи племен*, у процесі їхнього «Великого розселення» в Центральній, Південній та Східній Європі, починаються

формуватися регіональні етнографічні, антропологічні, мовні особливості поляків (лехитів, полян, мазовшан), чехів, словаків, моравів, українців (волинян, бужан, подолян, древлян), білорусів (полочан, дреговичів), словен-псковичів-новгородців, південних слов'ян – сіверян (майбутніх росіян), сербів, хорватів та багатьох інших. Слід підкреслити, що ці складні етноґенетичні та етнокультурні процеси, у яких брали участь різноманітні етноси, протікали як на слов'янській прабатьківщині, так і на новоосвоєваних ними землях, доволі складно і суперечливо, до того ж – упродовж тривалого часу. Процеси етнічної фузії, консолідації, асиміляції та міжетнічної інтеграції, змінювалися явищами етнічної парциації та етнічної сепарації, які постійно переформатовували етноси, змінюючи їхні етноніми (назви), конфігурацію територій, які вони контролювали, антропологічний вигляд населення тощо. Це відповідним чином позначилося на етнотворчих, етномовних і державотворчих процесах, що протікали нерівномірно і непередбачувано.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми етноґенезу української народності, становленню її державності, права, мови і культури присвячені праці багатьох дослідників як в Україні, так і за її межами, про що ми писали в попередньому випуску «Правничого вісника». Серед українських вчених, які намагалися досягнути складну проблему, це насамперед М.І. Костомаров, М.П. Драгоманов, М.С. Грушевський, М.Ю. Брайчевський, П.П. Толочко, Г.Я. Сергієнко, І.М. Шекера, Баран В.Д., Півторак Г.П., Залізняк Л.Л., О.П. Моця, серед зарубіжних – О. Прицак, В.В. Сєдов, Є.Н. Шумілов та багато ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Як відзначалося у попередній публікації залишаються не вирішеними (не локалізовані в часі та просторі) насамперед питання витоків української народності, її періодизації. Науковцям широко відоме

твердження російського історика Л. Гумільова про те, що нові етноси здебільшого зароджуються на стику двох ландшафтів, у процесі тривалого мирного співжиття кількох різномовних спільнот [2, с. 200]. У нашому випадку йдеться про буферну зону між лісом і степом, яку тривалий час черезполосно заселяли відповідно осіле балтське (на захід від Середнього Дніпра) та угро-фінське населення (на схід від Середнього Дніпра) та іраномовне населення кочівників (південні сусіди балтів та угро-фінів), що повністю контролювали північне Причорномор'я та Приазов'я до IV ст. н.е. У цій зоні, очевидно, й формується вперше східна гілка слов'ян – протослов'янське (протоукраїнське) населення, що постійно зміщувалося, пресувалося (під натиском переселенців зі Сходу) у бік Центральної Європи – Середнього Подунав'я та Паннонії. Аналізуючи топонімію та гідронімію Дніпровського Лівобережжя, О. Соболевський висунув теорію походження праслов'янської мови саме з поєднання іранської та балтійської мов [3, с. 321 та ін.]. Аналогічно пояснював походження праслов'янської мови визначний італійський славіст В. Пізані (з прибалтійської мови з іранським суперстратом) [4, с. 138-139]. Очевидно, ці висновки авторитетних дослідників були не випадковими. Новітні дослідження прадавньої гідронімії України (зокрема іранської) О. Трубачовим і його послідовниками засвідчують, що південно-східні слов'яни отримали форми **Дънепръ* і **Дънестръ* безпосередньо від даків, а не від іранців; що дослов'янські форми **dunepar* та **dunestar* склалися у межиріччі Дністра і Середнього Дніпра; що доступ до Середнього і Нижнього Дніпра, Чорного моря тривалий час блокували слов'янам споріднені з кімерійцями фракійці-даки і що, нарешті, гідронім **Дънепръ* асоціювався первісно перш за все з Серединою Дніпром [5, с. 218]. Ці важливі спостереження авторитетного лінгвіста з усією очевидністю говорять на користь центральноєвропейських витоків прабатьківщини слов'ян. Вони переконливо підтверджуються археологічними матеріалами: слов'яни Центральної Європи

– носії празько-корчакської матеріальної культури у своєму русі на схід виходять на Середній Дніпро лише наприкінці V ст. [6, с. 10-11].

Ареал поширення кераміки празько-корчакського типу дає змогу стверджувати, що цей посуд характеризує одне з племінних угруповань західних слов'ян V–VII ст., з якого вийшли українці – саме те, яке історик VI ст. Йордан називає *slaveni*. Візантійські автори VI ст. іменують їх слов'янами. Йордан зокрема повідомляє, що «багатолюдне плем'я венедев» в його час було відоме «під трьома іменами: венедев, антів та склавинів» [7, с. 90]. Вказується доволі точно й регіон розселення цього племені: «Склавени живуть від града Новіетуна та озера, іменованого Мурсіанським, до Данастра, а на північ – до Віскли...» [7, с. 72].

Як відомо, інтерпретація та локалізація цих географічних даних детально розглянута О. Скржинською [7, с. 213-218]. Град Новіетун і Мурсіанське озеро найвірогідніше обмежували територію розселення склавинів із заходу та південного-заходу. Новіетуном Йордана, як вважають і О. Скржинська, і В. Седов, можна вважати місто Невіетун на р. Саві [8, с. 19]. Поряд є Мурсіанське озеро (біля міста Мурси, тепер Осік). Як вважає О. Скржинська, Мурсіанським озером раніше могло називатися озеро Балатон в Паннонії (шлях до нього розпочинався для римлян переважно від міста Мурси) [9, с. 213-218].

Таким чином, географічні координати розселення історичних склавинів (частиною яких були праукраїнці – М.К.) по Йордану – ріка Сава на південному-сході, можливо, Балатон на Півдні, Вісла на півночі і Дністер на сході. Ця територія цілком співпадає з основним регіоном поширення кераміки празько-корчакського типу.

На жаль, на сьогодні в поглядах на локалізацію прабатьківщини слов'ян, зокрема українців, між дослідниками немає однастайності. Серед багатьох концепцій, які нині культивуються в Україні (автохтонна, дунайська, вісло-дніпровська, азіатського походження), нам видається найбільш переконливою *вісло-дніпровська* теорія по-

ходження наших етнічних предків, започаткована Л. Нідерле, О. Шахматовим, В. Петровим та іншими [10, с. 5-10]. Відповідно до цієї теорії територією первинного розселення венедів були північні схили Карпат, верхів'я Вісли та Волинь. Водночас ця версія, на наш погляд, суттєво не суперечить іншим науковим гіпотезам – дослідженням шанованого нами В. Седова і його вісло-одерській концепції (походження слов'янських старожитностей він пов'язував із празькою культурою) [11, с. 84-86], ні не менш поважаного О. Трубачова – прихильника дунайської концепції розселення слов'ян південних [12, с. 432].

Етногенез (формування) будь-якого народу відбувається, як правило, не в статичності, а в русі, динаміці. Зокрема, становлення слов'янської спільноти в Європі тісно пов'язане з кризою, розпадом і поневоленням (римлянами, германцями, угро-фінами) племен і народів кельтського світу (цивілізації) від Піринеїв до Венедського моря (Венедської затоки), тобто від Галлії на Заході Європи – до Галичини та Прибалтики на її Сході. Величезні венедські території перетворюються в резервації поневолених народів – так звані Склавинії: маси поневолених венедів стають «склавінами»-рабами – товаром, яким торгують на ринках Європи і це триватиме ціле тисячоліття, допоки кельтська цивілізація не буде знищена римлянами та германцями майже повністю. «Склавінами» ставали не лише слов'яни в сучасному розумінні цього слова, а й угро-фіни, балти та ін. народи, які ставали жертвою людоловів того часу – греків, римлян, германців, скандинавів, іранців, тюрків та ін.

Саме найменування «слов'ян-землеробів», як вважають фахівці-лінгвісти, пішло від середньогрецького *σκλάβος* – раб, землероб, звідки пізньолатинське *sclavus*, німецьке *Sklave*, арабське «сакаліба», зворотна калька з латини – «склавіни» [13]. Тому слов'янські бранці за раннього Середньовіччя нерідко ставали об'єктом іранської, грецької, візантійської, германської, арабської, тюркської торгівлі. З давньоруських джерел відомо, що слуги, чорноробчі («челядь», «чаги» та «кощеї») були одним із основних джерел доходів і князів-рюриковичів, які утримували владу в Україні-Русі та часто ходили в XI-XII ст. до Половецького степу за бранцями.

Отже, венеди (майбутні склавіни та анти Центральної, Південної та Східної Європи VI-VII ст.) у I-III ст. під натиском готів, вандалів та ін. германських племен у наступні століття змушені були переселятися – хто у Паннонію, хто у Мізію (на Балкани) (відстань між якими – близько 800 км): «по довгих же часах сіли слов'яни по Дунаєві, де єсть нині Угорська земля і Болгарська. Од тих слов'ян розійшлися вони по Землі і прозвалися іменами своїми, – від того, де сіли, на якому місці» [14, с. 2]. Дуже важливо, що ці дві (а не одна) дунайських правітчизни – південних і північних слов'ян зафіксовано середньовічними слов'янськими та західноєвропейськими хроністами.

У IV-VIII ст. агресивними поневолювачами слов'ян – гунами, болгарами, аварами (тюрками за походженням), а з IX ст. – угорцями-мадярами слов'яни Паннонії виселяються на схід – на Правобережжя України (Волинь, Прикарпаття, Поділля, Полісся, Придніпров'я). Водночас південні (майбутні «російські») слов'янські племена Мізії «Семи родів» у VIII ст. болгарськими ханами переселяються спочатку на північний-схід – Лівобережжя Дніпра і згодом далі до так званого Залісся. У ході цього Великого розселення південних і західних (паннонських, моравських) слов'ян формуються окремо білоруська, російська і українська народності – майбутні творці, відповідно, Полоцько-Мінської, Володимиро-Суздальської та Галицько-Волинської земель-князівств – державних утворень XI-XIV століть.

Так склалося історично, що з IV-V ст. н.е. під дією зовнішніх чинників (готів, гунів, авар, болгар, угрів) частина слов'ян, у першу чергу майбутні українці, змушені були здійснювати натиск на Схід, колонізуючи чужі землі балтів, іранців, тюрків, поглинаючи (асимілюючи) місцевий люд (у тому числі своїх поневолювачів) і витворюючи свій особливий етнографічний вигляд, менталітет, свою неповторну мову,

49

свій соціально-економічний, державно-правовий устрій і культуру. Аналогічні процеси етно- і державотворення пережили майбутні білоруси та росіяни.

Формулювання цілей статті

Одним із ключових завдань розв'язання складної проблеми генезису українства за безпосередньої участі іранських та інших етносів, на наш погляд, є виявлення:

- по-перше, часу появи іранського етносу в Північному Причорномор'ї, його безпосередньої участі в етнологічних і державотворчих процесах спільно з кельтами-венетами, балтами, германцями, греками та ін. народами;

- по-друге, з'ясування прабатьківщини слов'ян-українців та часу колонізації ними території нинішньої Північно-Західної України, Південної, Центральної та Східної України;

- по-третє, часу формування антського етнополітичного утворення та причин його розпаду на початку VII ст.;

- по-четверте, локалізація місця проживання та вияснення причин виселення частини західнослов'янського угруповання (склавинів), яке колонізувало Волинсько-Рівненське, Житомирське та Київське Полісся, поліетнічний, переважно ірано-балтський (галіндо-скіфський) регіон Поросся у V-IX ст. і залишило археологічні культури празько-корчакську та лукаврублицьку;

- по-п'яте, складу південнослов'янського союзу племен, що колонізував території Нижнього Дніпра, а згодом Дніпровського Лівобережжя, заселені переважно алано-болгарами (праіранським та праболгарськими етносами), взявши його під свій тимчасовий військово-політичний контроль у IX-X ст. і залишивши роменську археологічну культуру;

- по-шосте, уточнити час появи у Середньому Подніпров'ї так званої Роської землі («начаша прозиватися «Земля Роська»);

- по-сьоме, виявити в зарубіжних і вітчизняних джерелах сліди політичної реакції сусідів на утворення нового державного утворення в Середньому Подніпров'ї, що не могло бути непомічене за доби роз-

винутого та більш-менш освіченого Середньовіччя: ідеться про дані як південних (насамперед, візантійських, вірменських), західних (німецьких) джерел, так і східних – арабських;

- по-восьме, важливою для розв'язання загальної проблеми етнологічного населення Середнього Подніпров'я, на наш погляд, є дослідження «синоїкізму» (об'єднання, консолідації) у IX-X ст.ст. навколо Києва чотирьох етносів – балтів (галіндо-скіфів, галіндів-древлян), іранців (алано-ясів-росів), уличів-полян (південних слов'ян) і західних слов'ян (дулібів-мораван, дулібів-волинян, дулібів-бужан, дулібів-русинів), що знайшло своє відбиття як у пам'ятках матеріальної культури, так і в Пантеоні головних божеств України-Русі, що збереглися до часів релігійних реформ Аскольда, Ольги, можливо, Святослава Ігоревича та Володимира Великого кінця IX-X століть.

Усвідомлюючи складність детальної реконструкції етно-політичних процесів, що протікали на теренах України в I тис. н.е., вважаємо, що проблема походження Середньовічної України-Русі не є більш складною, ніж проблема, скажімо, «латинів», «сабінян» чи дійсно загадкових «етрусків», віддалених від нашого часу більш ніж на три тисячоліття і культури яких частогусто не мають незаперечних дотичних з культурами індоєвропейських народів.

Вирішення проблеми походження України-Русі і Великої Росії давно назріла і потребує спільних зусиль істориків-античників, істориків-медієвістів, археологів, лінгвістів, етнографів, етнологів. На наш погляд, зібраних джерел цілком достатньо для її вирішення; інше питання – чому воно не вирішується об'єктивно, науково, прозоро. Цілком очевидно, що насамперед – через надмірну політизацію окремими представниками як української, так і російської історичної науки, через продажність окремих горе-науковців, які на угоду російським великодержавницьким концепціям історичного процесу V-XVII ст. на Східноєвропейській рівнині, у своїх працях не викладають об'єктивно хід історії, не захищають (за незначним

винятком) з фактами в руках українські інтереси на своїй землі, а цинічно фальшують власну історію та історію інших народів.

Основною метою цієї статті є цілісне, комплексне з'ясування питання походження не стільки термінів «рос/рус/рут», «Рось/Русь» (які зустрічаються практично на всіх континентах, у всіх народів), як саме того (з багатьох інших) етно-політичного і територіального центру «Рос», «Рось», «Роська ріка», «Роська земля», який дав життя середньовічній слов'янській державі Україні-Роусі в Середньому Придніпров'ї з урахуванням досягнень як історичної, археологічної, лінгвістичної, так і інших допоміжних історичних дисциплін. Автор, спираючись на новітню історіографію та існуючу джерельну базу, прагне узгодити погляди представників різних наук на спільну проблему та сформулювати єдині висновки. Вважаємо, що запропонована наукова концепція становлення та розвитку української народності, її держави і права розвіє спекуляції окремих українських і російських авторів щодо «єдиної колицки», «єдиної давньоруської народності», значно поглибить знання широкої громадськості про витоки українства, його історії, держави, права та культури.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інтенсивний внутрішній соціально-економічний розвиток слов'янських союзів племен в умовах краху античних світових порядків, занепаду і ліквідації Західної Римської імперії (476 р.), піднесення могутності германських і тюркських народів, що створили свої держави впродовж першої половини I тис. нової ери, а також впливу високої Візантійської цивілізації та її християнської ідеології (з пропагандою рівності народів: «нема ані геллена, ані юдея... , варвара, скита, раба, вільного, – але все та в усьому Христос!» [15]) зумовлює появу в другій половині I тис. н.е. численних державних утворень центральноєвропейських, західних, південних і східних слов'ян: держави Само (Паннонія,

623-658), «Семи слов'янських родів (народів – М.К.)» (Мізія, перша половина VII ст.), Карантанії (Паннонія, середина VII – середина VIII ст.), Дунайської Болгарії (Східна частина Балканського півострова, 681); Великоморавської держави (VIII-IX ст.), «Роської землі» (кінець VIII – середина IX ст., Середнє Подніпров'я) та ін. [16, стп. 969-972].

Це економічне, державно-правове прозріння та духовне піднесення слов'янства (у першу чергу його еліти – князів-воєвод, ліпших людей, жрецтва-духовенства) у наступний період настільки посилюється, що і Візантія, і молода Франкська держава-імперія, а згодом «Священна Римська імперія німецької нації» змушені були шукати собі союзників проти зростаючої могутності слов'янських дружин серед напівкочових і кочових народів сходу – авар, болгар, хазар та ін., щоб зіштовхнути лобами вождів-інородців, які не надто розумілися на тонкощах імперської дипломатії, та пролити з їхньою допомогою побільше чужинської крові, що ті часто й робили, не підозрюючи підступності своїх союзників.

Їхні спільні заходи проти слов'ян послабили тиск останніх на східні рубежі двох найбільших імперій Середньовічної Європи, проте не змогли зупинити устремління слов'янської знаті до державотворення, колонізації нових земель, контрольованих кочівниками або балтами та угро-фінами, які часто спорадично їх заселяли та недостатньо ефективно з економічної (господарської) точки зору використовували. «Drang nach Osten» німців та аналогічні рішучі заходи Візантії щодо протидії осіданню слов'ян у Паннонії та на Балканах зробили свою справу: західнослов'янська і південнослов'янська колонізація, починаючи з VII ст. і аж до XIX включно здебільшого призупиняється та іде на Північ і Схід.

Зупинимо свою увагу на першому етапі цієї колонізації та специфічних проблемах, що постали перед східнослов'янськими вождями (князями) і знаттю в процесі освоєння нових земель (у першу чергу території нинішньої України) та власного державотворення.

Насамперед підкреслимо певну відрубність, самостійність ранньосередньовічної колонізації території України на схід від Карпат слов'янськими племенами Центральної Європи – вихідцями з Паннонії, Моравії, Чехії та Словаччини, Південно-Східної Польщі, які значно раніше від південних слов'ян змушені були масово залишати Паннонію та сусідні з нею землі, шукаючи кращу долю, нову батьківщину на Сході (за Карпатами) – на Волині («водле волі», на «Україні» Великої Моравії), Поділлі, Середньому Подніпров'ї. Саме вони, як доведено істориками, археологами, мовознавцями, залишили після себе своєрідну празько-корчакську та лука-врублівецьку археологічні культури V-IX ст., витворили дещо відмінний від праслав'яського діалект праукраїнської мови. Це пояснюється асиміляцією слов'янами потужного пласту іранського та балтського субстратів, що проживали на цій території близько тисячі років, та постійною інтеграцією, дифузиею з тюркськими та угро-фінськими етносами (з IV ст. н.е.), що безпосередньо позначилося на етнографії, мові, релігії та загальній культурі колоністів.

Причини цього доволі інтенсивного колонізаційного руху праслов'ян у східному напрямку очевидні – це вторгнення до Центральної Європи (у Паннонію) гунів (IV-V ст.), іго (VI-VIII ст.) авар, які кілька століть тероризували слов'янське населення – дулібів Західної Чехії, словаків, а також поява в Карпатській улоговині агресивних угорців (IX-X ст.), які не лише вщент зруйнували Великоморавську державу [окрім її східної (волинсько-рівненської за територією) України], витіснили з регіону значну частину слов'ян-моравів, але й кинули виклик сусідній Східно-Франкській (Німеччині). Кілька хвиль територіальних переміщень у східному та північно-східному напрямках слов'ян призвели до певної етнічної мішанини в Південно-Східній Європі, змусили до аналогічних переселень балтів, частину праболгар та угро-фінських народів.

Території, раніше належні балтам, коло-

нізують смолняни, дрегувіти (дреговичі) та кривичі. Ця колонізація створила передумови для формування в майбутньому нової балто-слов'янської спільноти – білоруської народності.

Іншим потужним зворотним розселенням на схід і північний схід слід вважати розселення з Подунав'я численних союзів південних слов'ян, а саме – сівер'ян, більшої частини союзу семи слов'янських племен, в'ятичів і радимичів, що залишили по собі роменську та інші археологічні культури та принесли на північ Лівобережжя України, у Подесення, Пооччя та Залісся більш досконалий суспільно-політичний устрій, правову традицію, розвинуту південнослов'янську усну народну мову, яка згодом стає вагомим консолідуючим фактором у розбудові державності південних слов'ян на північному-сході Європейської рівнини.

Майже синхронно зі слов'янами переходять до осілості, ранньофеодального соціально-економічного та політичного етапу розвитку своїх країн вірмени, грузини, алано-яси, численні (прийшли зі Сходу) тюркські (аварські, болгарські, хазарські) та місцеві автохтонні угро-фінські народи, які тисячоліття проживали на теренах Східної Європи і які стають запеклими суперниками колоністів-слов'ян в їх державницьких устремліннях, втягуючи в боротьбу проти них варягів-скандинавів, інші середні та малі народи Півдня та Сходу (печенігів, торків-узів, чорних клобуків (кара-калпаків), половців та багатьох інших).

Одже, у цьому короткому історичному нарисі звернемо увагу насамперед на політичну історію тих етносів, які взяли безпосередню участь в етногенезі середньовічних української та російської народностей, а саме: роксоланів (алан, ясів), кельтів-венедів, балтів, болгар, дулібів, моравів, поляків, хазар, греків, євреїв, угро-фінів та ін.

Намагатимемось уникати будь-якого ігнорування об'єктивних факторів впливу зовнішніх чинників на становлення держави у південно-східних слов'ян, а також будь-якої ідеалізації внутрішніх соціально-

економічних здобутків і закономірностей суспільного та державотворчого поступу ранньосередньовічних праукраїнців.

1. Аланський (або аорсько-роксоланський) фактор.

Особливу, хоча, на перший погляд, і непомітну роль у подіях I тис. н.е. на континенті відіграли прадавні насельники Південно-Східної Європи іраномовні алани-яси [аорси, роксолани (царські алани) античних джерел, а також єдиний раз згадувані в джерелах загадкові ранньосередньовічні «росомони» Йордана], протодержавні та державні утворення яких у Приазов'ї та Причорномор'ї відомі з III ст. до н.е. і з якими найчастіше асоціюється історія виникнення перших держав Південно-Східної Європи, зокрема Київської Русі (чи України-Руси за М. Грушевським).

На рубежі старої і нової ери іранці контролювали величезні простори європейського континенту – Поволжжя, Подоння, Північного Кавказу і Кубані, Лівобережжя Борисфена до Десни, на північ від якої далеко простиралися заліснені балтські та угро-фінські землі, а також Півдня Правобережжя Дніпра до Дакії та Пониззя Дунаю включно.

Найвні наративні та археологічні джерела говорять про те, що внесок історичних алан у етногенез багатьох народів Євразії (Кавказької Аланії, Русі, Золотої Орди, Литви, Белорусі, Росії, України, Франції, Іспанії та ін.) є неоціненним [17]. Вони створили на різних етапах історичного розвитку свою неповторну і високу матеріальну та духовну культуру, що благотворно впливала на прогрес сусідніх народів, їхні військові дружини прославились у багатьох битвах на Кавказі та в Середній Азії, в успішних походах спільно з готами на Східно-Римську імперію. Гідно оцінені римськими полководцями як вершники-професіонали, служили в римській кінноті як високооплачувані найманці. Є всі підстави вважати, що правляча верхівка алан (під впливом арамеїв, греків, боспорян, ромеїв, іудеїв і хазар інших причорноморських міст-держав) намагалася створити свої перші державні утворення,

перші писані закони, якими керувалися в суспільно-політичному, економічному житті та відносинах із сусідніми народами (тобто знали закони міжнародного співжиття того часу – міжнародне економічне, зокрема міжнародне торговельне право, тощо).

Зазначимо, що іранці – носії так званої зрубної археологічної культури, які з'являються в Північному Причорномор'ї ще в XVI ст. до н.е. (за М. Артамоновим [18, с. 3-15]) і знайомлять народи Північного Причорномор'я з технологіями виплавки металів: міді, бронзи, заліза, – новітньою технікою верхової їзди на конях, озброєння професійного воїна, здійснюють колосальний вплив на прискорення етногенетичних і державотворчих процесів серед народів Південно-Східної Європи, Середньої та Південної Азії.

Джерела свідчать, що впродовж двох з половиною тисячоліть своєї присутності тут вони неодноразово змінювали своє етнічне ім'я. Цей факт, очевидно, говорить про значні позитивні демографічні зрушення в житті етносу, який заповнив не тільки долини річок Інд та Ганг, Закавказзя, а й проник до Північного Кавказу та степів Північного Причорномор'я. Більш потужні приливи із Закавказзя споріднених етносів та поглинання чи витіснення з Північного Причорномор'я ними своїх попередників, постійні зміни назв очолюваних ними етнополітичних утворень, говорить про те, що тодішня арійська політична еліта не особливо дорожила своїм етнічним і навіть своєю усталеною писемною мовою заради збереження панівного становища в країні: Кіммерії, Скіфії (Великій і Малій), Сарматії, державі антів, України-Русі.

Хронологічна наступність етнічних іранців Північного Причорномор'я, за новітніми даними, виглядає так: кіммерійці (XVI-VII ст. до н.е.), скіфи, царські скіфи, скіфи європейські (VII-III ст. до н.е.), сармати, аорси (IV-II ст. до н.е.), алани, роксолани (царські або світлі алани), росомони (II ст. до н.е. – III ст. н.е.), аси, яси, анти,

бастарни, бургаси, бродники, берладники, офсети, осетини (IV-XV ст.).

Тривалий час найбільш загадковими зі ст.-іран. та ст.-інд. етнонімів раннього Середньовіччя вважалися *аси-яси* (ст.-іран.) і *анти* (ст.-інд.). Фахівці пов'язують етнонім «ас/яс» з сарматською племінною назвою «аорси» [19, с. 4-5 та ін.], яку мали войовничі кочівники-скотарі, що з IV по II ст. до н.е. проживали в нинішніх Оренбурзьких степах, степах між Каспійським морем, Доном і Кавказькими горами та брали активну участь у караванній торгівлі між народами Закавказзя, Боспорського царства і Середньої Азії. У II ст. н.е вони ввійшли до складу могутнього союзу сарматських племен на чолі з аланами [20].

Незважаючи на широку географію розселення сармато-алан найдавніші писемні повідомлення стародавніх авторів стосовно них і, зокрема, Кавказької Аланії (Осетії), стосуються насамперед кавказьких номадів, хоча, повторюємо, географія їх політичної, військової та культурної активності постійно розширюється. Протягом I-III ст. саме ці алани безперервно в центрі всіх подій на Закавказзі, Північному Кавказі та Подонні: здійснюють набіги на кавказьку Албанію, Мідію, Вірменію, відіграючи водночас помітну роль у політичному і культурному житті Танаїсу та Боспору Кіммерійського. Так, наприклад, 188 року від Р.Х. серед осіб, які брали участь у відбудові портової вежі у м. Танаїсі, брали участь два брати (сармато-алани за походженням) – прораби-наглядачі за будівництвом: Сівак син Ірамбусти та Ірбід син Ірамбусти, очевидно, освічені та компетентні будівничі. Приблизно в цей ж час Ульпій Парфенокл та Ульпій Антимах (сини Маста) стають намісниками Європейського і Азійського Боспору, а у 208 р. на Боспорі «головним аланським перекладачем» був такий собі Іран («іро-нець», «осетин») чи виходець з Ірану – освічена людина свого часу, яка знала багато мов. Ученими-лінгвістами нині доведено, що імена з компонентом «І□», за свідченням боспорськими і танаїськими написами: Ι□αμβουστοϛ, Ι□άβαδιϛ, Ι□βιδοϛ

та Ι□γασϛ, підкреслюють самоназви саме осетин, які мали розвинену писемну культуру принаймні з VIII ст. до н.е. [21, с. 87]. Відомий археолог і епіграфіст Т. Кніпович у свій час звертала увагу науковців на змішаність населення припонтійських і примеотидських міст-держав I-III ст., де переважали елліни й танаїди. При цьому вона констатувала, що надзвичайно важко стверджувати, яка з етнічних течій (струменів, компонентів) переважала – еллінська чи сарматська. Ілюстрацією цих фактів, на її погляд, слугують непоодинокі імена фіасів – членів єдиновірницьких релігійних общин, де батько має грецьке ім'я, а син – сарматське (осетинське) чи навпаки [22, с. 99].

Між тим, загострення відносин, нестихаючі військові конфлікти з сусідніми народами, криваві походи на Аланію картлійського правителя Амазаспа, іранських військових вождів призводили до численних міграцій-виселень аланів (офсетів, осетин грузинських джерел) у більш спокійне Поволжжя, Надмеотиддя, Причорноморські степи, де вони осідають, засновуючи, за прикладом греків, меотів, римлян свої торговельні центри – міста-поліси. Свої гради алани (бургаси) розташовували не лише на узбережжі морів, а й уздовж водних річкових шляхів, на важливих переправах через них. Це давало можливість підприємливим номадам фактично контролювати всю східно-європейську торгівлю. Вони в багатьох регіонах не тільки займалися доставкою важливих вантажів з Азії до Європи і навпаки, а й охороняли торговельні каравани від грабіжників, забезпечували безперебійне функціонування стратегічних бродів, будучи надійними партнерами-посередниками в міжнародній торгівлі з іншими країнами.

Після того як у III-IV ст. н.е. їхні головні торговельно-економічні та політичні центри на Борисфені – Азагаріум (Асагаріум), Амадока, Сар, Серім, Метрополіс та ін. були пограбовані та зруйновані готами та гунами, можна гадати, що саме їхні насельники створили у верхів'ях Сіверського Дінця не менш ефективно функці-

онуюче державне утворення V-VI ст. Hros (Рош) [23], згадуване у «Церковній історії» Псевдо-Захарії, і яке, очевидно, брало активну участь у торгівлі між Сходом і Заходом, Північчю та Півднем Східної Європи. Стосовно локалізації та реально-го існування цього військово-політичного утворення у дослідників існують серйозні розбіжності, інколи висловлюються протилежні думки. Між тим, загадкове за своїм ім'ям державне утворення в Подонні, що залишило унікальну салтов-маяцьку матеріальну культуру і якому, на нашу думку, передував потужний антський союз племен у складі алан, болгар (до їх слов'янізації), угрів, хорватів (до їх слов'янізації) та інших етнічних компонентів, цементуючим ядром якого було плем'я Ros (як вважав Б. Рибаків), або панівний соціально-політичний прошарок населення у вигляді військової поліетнічної дружини.

Слід віддати належне аланським правителям як Кавказької, так і Степової Аланії Подоння (царям, князям, ханам чи хаканам) у тому, що вони, проявивши гнучку дипломатію, успішно пережили готське і наступне гунське панування, зберігши свою невеличку державу, забезпечили процвітання своїх міст і в наступні періоди: болгарський, хазарський, печенізький, половецький, роський/руський, – підтримуючи військово-політичні, матримоніальні зв'язки з правлячими династіями багатьох сусідніх країн: Кавказу, Боспорського царства, Римської імперії, Хазарії, Київської Русі тощо. Наприклад, боспорський цар Левканор був одружений з аланкою Мастірі, брата якої проживали в Аланії [24, с. 87]. У 30-х роках X ст. правитель Аланії віддав свою доньку за сина хазарського царя Аарона Йосипа (відомого медієвістам адресата знаменитої трансконтинентальної єврейсько-хазарської переписки) [25, с. 181]. З Іпатіївського зводу зокрема відомо, що навіть у рік 6616 (1108), після підписання миру Володимира Всеволодовича, Давида Святославича і Олега Святославича з аланополовецькими ханами Аепюю Осіневичем і Аепюю Гіргеневичем, взяв Володимир за

сина свого Юрія (Довгорукого – М.К.) Аепину доньку, Осіневу онуку, а Олег узяв за сина свого Святослава Аепину доньку, Гіргеневу онуку місяця січня у дванадцятий день [26, с. 162]; 6624 (1116) після взяття трьох половецько-яських міст на Сіверському Дінці – Сугрова, Шаруканя і Баліна, син Володимира Мономаха «Ярополк привів собі жону Олену, красиву вельми, яського князя доньку, взявши її в полон» [27, с. 176]. Яського походження була третя дружина володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського тощо [28, с. 314, 468]. Це не випадкові і непоодинокі факти матримоніальних зв'язків яських правителів, що свідчать про їхню солідну і, очевидно, тривалу в часі вагу та авторитет в політичних, економічних і торговельних справах Південно-Східної Європи того часу.

Автори східних джерел небезпідставно вважають, що за доби раннього середньовіччя в Східній і Центральній Європі існувало кілька політико-територіальних утворень, різних племен Сарматії, які мали схожі найменування – рос/рус, Рось/Русь, hros/hrus, eros/ergus, руги, Руська марка та залишили не тільки численні кримські та приазовські топоніми з коренем «рос», а й відповідні топоніми, гідроніми і етніми, що ми знаходимо в Центральній і Південній Європі, на берегах Готського (чи Варязького) моря: р. Руська Мюль (Räzische Muchel), Руська марка (Ruzaramarcha), Руські Альпи, Руське море, р. Русса, м. Стара Русса, етн. – пруси та в інших регіонах Європі.

Один із найбільш глибоких і скрупульозних російських істориків, А. Кузьмін, досліджуючи джерельну базу та історіографію витоків *росів/русів*, дійшов висновків, що антична і середньовічна руська історія не обмежуються Київською Руссю і що задовго до неї та паралельно з нею існували інші роські (руські) протодержавні та державні утворення [29]. Систематизувавши дані численних іноземних джерел про євразійські Русії/Росії/Рутенії стосовно другої половини I – початку II тис. н.е., автор зафіксував лише у Східній і Західній Європі понад

десяток «Русій» різного етнічного походження**.

Найбільш вразив маститого історика той факт, що численні скандинавські саги жодного разу не розміщують «русь» ні у Швеції, ні в Скандинавії загалом. Наукове спостереження А. Кузьміна – серйозний удар по позиціях норманістів, які до наших днів пов'язують виникнення Русі виключно з норманами.

Цілком закономірно перед дослідниками постає запитання: чи не пов'язані вони («Роусії») між собою якоюсь особливою формою чи специфікою діяльності? Очевидно, що так, і найбільше – особливостями існування, способами забезпечення своєї життєдіяльності, що зводилися здебільшого, як свідчать джерела, до пограбування іноземних купецьких караванів та слов'ян-хліборобів, торгівлі невільникими, кіньми, хутром тощо. Вони дуже нагадують собою пізніші агресивні бродницькі та козацькі військові ватаги (громади) післямонгольської доби – на Яїку, Волзі, Дону, Дніпрі, Дністрі та Дунаї.

Арабський купець Абу-л-Касим ібн Хаукаль ан-Нісібі, який багато подорожував по світу в середині X ст., у своїй праці «Книга шляхів і країн» називає три різні категорії русів з центрами в м. Куйбаба, Славійя та Арса, які торгували з хазарами і Румом (Візантією), мали відмінну від хазар і бургасів мову, вірування, традицію спалювати себе після смерті разом зі своїми невільницями, як це роблять люди Індії [30, с. 86-94]. Ці угруповання локалізуються в басейні Ітиля (Волги) і Танаїса (Дону), тобто на територіях, наближених до мусульманського світу.

Але подібні вольниці, краї розбійників-росів, (за О. Прицаком – банди; за Л. Гумільовим – консорції) існували, за іншими даними, і в інших куточках Європи. Вони здебільшого розташовувалися біля

торговельних шляхів (морських і сухопутних), річкових переправ, поблизу слов'ян-землеробів, які давали їм хліб, м'ясо, молоко для харчування.

Ось що пишуть східні автори про руське етнічне угруповання, розташоване на одному з островів (півостровів) поблизу європейського материка. Стосовно його локалізації, щоправда, немає єдиної думки: одні локалізують згаданий географічний об'єкт на південному узбережжі Балтики (Варязького моря), що, найбільш вірогідно, знаходився в пониззі р. Шельди (ставка ватажка росів розташовувалася на о. Валхерн в гирлі Шельди) [31, с. 15-17], інші локалізують руську залозу на Тамані або в Тавриці (Криму) [32, с. 184-265].

Абу Алі Ахмад ібн Умар Ібн Русте (арабський географ, IX – перша третина X ст.) «Книга дорогих коштовностей»: «Що стосується русів (*ар-русийа*), то вони – на острові, оточеному морем. Острів, на якому вони живуть, довжиною на три дні шляху, вкритий лісами та болотами... У них є цар, званий хакан-рус. Вони нападають на слов'ян, під'їжджають до них на кораблях, висаджуються (на сушу – М.К.) і забирають їх у полон, везуть у Хазаран і Булкар і там продають. У них немає орних земель, а живуть вони лише з того, що привозять із земель слов'ян. Єдине їхнє заняття – торгівля соболями, білками та іншим хутром, яке вони продають.

Вони високого зросту, стрункі і сміливі під час нападів. Але на конях сміливості (вправності – М.К.) не проявляють і всі свої набіги та походи здійснюють на кораблях.

Руси носять широкі шаровари, нашиття яких іде до ста ліктів матерії. Всі вони постійно носять мечі, оскільки нікому не довіряють – підступність між ними справа звична» [33, с. 47-50].

Мухаммад ал-Ауфі: «Роси живуть на

** Це чотири Русі на південному і східному узбережжі Варязького (Венедського, Балтійського) моря (острів Рюген, гирло Німана, гирло Західної Двіни, західна частина нинішньої Естонії – провінція Роталія-Русія та Вік з островами Езель і Даго), Русь Прикарпатська (Русь Галицька), Приазовська (Тмутаракань), Прикаспійська, Подунайська, яких західні автори називають, як і Київську Русь, Ругіланд-Ругія-Руссія-Рутенія (інколи – Руйя-Руйяна), а їхнє населення – руги, роги, рутени, руйї, руяни, рани, рени, русь, руси, росомони, роксолани та ін. – Дет. див.: Фомин В.В. Народ і власть в епоху формування державності у восточних славян // ОІ. 2008. – № 2. – С. 177-178.

одному з островів серед моря; як у довжину, так і завширшки острів простягається на три дні шляху. На тому острові є дерева і ліси; він з усіх сторін оточений морем. Вони постійно займаються *розбоєм* і знають лише один засіб здобути собі харчі – меч» [34, с. 61-63].

Ал-Мукадасі Шамс ал-Дін ал-Башшарі (946 – близько 1000): «Що стосується росів, то вони живуть на острові нездоровому, оточеному озером, і ця фортеця захищає їх від нападів. Загальна їх чисельність досягає 100 000 чоловік. Орних земель і тварин вони не мають. Оскільки їхня країна межує із землями слов'ян, то вони нападають на останніх, грабують їхнє добро, захоплюють у полон» [35, с. 50-51].

Наведені цитати з праць східних авторів дають підстави окремим дослідникам вважати, що в них ідеться насамперед про південне угруповання росів-розбійників, яке імовірно розміщувалося на одному з півостровів Азовського чи Чорного морів (Таманський, Керченський, Таврика) і грабувало не тільки купецькі каравани зі Сходу та Півночі, південних і південно-східних слов'ян, а й інші народи. Витоки цього розбійницького гнізда, можливо, сягають ще доби античності, часів готримських воєн (III-IV ст.), коли вихідці зі Скандинавії активно використовуючи військовий і торговельний флот Боспору, широкомасштабно тероризували та грабували населення Грузії, східних провінцій Римської імперії, або ж ідеться про кінець VIII ст., коли нормани (вікінги) вперше з'являються у Чорному морі, спустошуючи його Північне та Південне узбережжя.

На користь локалізації «Острова росів/русів» у Криму свідчать доволі солідні розміри півострова, наявність у Тавриці великої кількості топонімів із коренем «рос», а також тривале в часі застосування до мешканців Таврики етнікона «тавро-скіфи», який у другій половині I тис. н.е. однозначно ототожнюється з росами/русами. Так, наприклад, Лев Диякон, розповідаючи про військові дії Святослава в Болгарії, воїнів Святослава називає таврами або тавроскіфами, пояснюючи, що це є їх

справжнє найменування і лише простолудинами вони іменуються «росами» [36].

Історик і археолог Д. Таліс, який упродовж тривалого часу вивчав етнімію та топонімію Криму, дійшов висновку, що на Дніпровську Русь візантійськими письменниками і хронографами вірогідно перенесена назва народу, який первісно мешкав, на його думку, саме в Тавриці в VIII-IX ст. під назвою «росів» [37]. Однак переконливих фактів (окрім численних топонімів) і датованих речей на користь своєї версії не наводить.

З історичних джерел нам відомо, що руси із Варязького моря Волзько-Донським торговельним шляхом проникають на Каспій та Північне Причорномор'я уже наприкінці VIII – поч. IX століть. Очевидно, одним із перших ватажків (князів, конунгів) цієї Чорноморської Русі у VIII-IX ст. можна було б вважати легендарного князя Бравліна (745-818), який наприкінці 788-790 рр. зі своєю дружиною нібито здійснив зухвалий похід на Херсонес, Сурож, Корчев. Про цей похід Бравліна та напад на Сурож (до 802 р.) є відомості у «Житті Стефана Сурозького» та «Житті Георгія Амастридського», однак існують вагомі аргументи стосовно достовірності цих джерел, які перекреслюють всі аргументи на користь версії південного походження «Острова росів» [38]. Тому вірогіднішою залишається версія північного походження «Острова русів» на Варязькому морі, локалізованого на о. Валхерн у гирлі Шельди) [39, с. 15-17].

Цікаво, що перші з цих специфічних військово-політичних (дружинних, рицарських) формувань виникають, як впливає зі свідчень Йордана, уже в період готосарматських і сармато-гунських воєн III-IV ст. н.е., тобто наприкінці античності та напередодні появи на історичній арені слов'ян. Поряд з антами (антмонами Йордана) готським істориком фіксується плем'я *росомонів* [етимологія непрозора – М.К. Можливо, слід перекладати з кельт. (венедської) мови, як *кіннотники*, *вершники*, від гот. *Ros* (порівняйте кельтсько-ісландське *hross* та німецьке – *Ros*, що перекладаються як *кінь* та осетинське

тоїне – муж, чоловік, звідки – вершник, кінна людина, кіннотник], у військовій сутічці з якими був смертельно поранений вестготський король Ерманаріх [40, с. 91-92]. Тобто на Півдні України виникло та існувало значно раніше ніж на Балтиці аналогічне військово-політичне формування кінних рицарів-розбійників, які вміли захистити свою честь і гідність навіть у протистоянні з таким грізним суперником, як готи.

Важко за відсутності надійних наративних джерел реконструювати детально подальші взаємини готів з аланами, особливо в умовах гунської навали. Можна лише висловити гіпотезу про те, що і перші і другі, очевидно, змушені були на певний час увійти до складу Гунської імперії на правах конфедератів та брати участь у завоювальних походах гунських вождів на Захід. Разом з тим слід зауважити, що не зважаючи на те що велика кількість аланських кінних військ взяла активну участь у завоювальних походах готів і гунів на Захід***, переважна частина їх не полишила ні свою стару прабатьківщину на Кавказі, ні нову – на Сіверському Дінці (Російській ріці чи Руській арабських джерел) [41].

Один із найбільш авторитетних кавказознавців і фахівців з дешифрування епіграфічних пам'яток письма Г. Турчанінов появу в IV-V ст. термінів ас/яс на теренах Північного Причорномор'я, Північному Кавказі й Тавриці пов'язує з експансією в ці місця середньоазійських алан [42, с. 30-33 та ін.]. Найбільша хвиля їх переселень на схід пов'язується вченим з гунською навалою IV ст. Приаральські алани принесли з собою в Східну Європу цікаву та оригінальну матеріальну та духовну культуру, зокрема (що дуже важливо) розвинену писемність. У Південно-Східній Європі вона органічно влилася в уже існуючу та активно функціонуючу давньоосетинську писемну культуру на арамейській графічній основі.

*** Після вторгнення в Південно-Східну Європу гунів у 375 р. більша частина готів переселяється на Захід. Там вони створюють Вестготське королівство в Іспанії та Остготське в Італії. – Дет. див.: Семенов В.Ф. История средних веков. – М., 1975. – С. 24-34; Баран В.Д. та ін. Черняховская культура и готская проблема. – В ін.: Славяне и Русь (в зарубежной историографии). – Киев, 1990; Wolfram H. Die Goten. Von Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. – Munchen, 1990.

Так з'явилися нові ізводи осетинського письма Верхнього Салтова і Маяцька VIII-IX ст. н.е. Оскільки, крім грецьких колоністів, самобутньою писемністю в цих місцях володіли лише нащадки скіфо-сарматів – середньовічні осетини, тому і касожські, і ранні східнослов'янські та тюркські (хазарські) письмена, як вважає фахівець, були похідними від середньовічного осетинського. Ці факти свідчать про значні культурні впливи алан на своїх безпосередніх сусідів, зокрема, слов'ян, балтів, угро-фінів Подніпров'я, Поволжя та Причорномор'я.

Разом з тим, на основі археологічних матеріалів авторитетний російський вчений В. Седов прагнув довести, що значна частина населення (як він гадав, «росів», «росомонів») із Подоння (черняхівського ареалу) з появою гунів мігрує на Середню Волгу, де в IV-VII ст. залишає після себе так звану іменьківську археологічну культуру [43, с. 186-208]. Поліетнічне «іменьківське угруповання» впродовж трьох століть проживає в Середньому Поволжжі в угро-фінському оточенні, що, безумовно, позначилося на їхній мові, етнографічному вигляді, а також могло кардинально вплинути на трансформацію їхнього етнонімію з «рос» на «рус» (як це сталося з «болгарами» Котрага, які на Верхній Волзі отримали від угрів дещо інше найменування – «булгари»).

До переселення провідного угруповання черняхівців зі стратегічного регіону на північ змусив, як можна гадати, тюркський військово-політичний фактор, а також економічний чинник – перенесення (у зв'язку з політичною нестабільністю на Півдні Східної Європи) на Північ торговельних шляхів, що вели зі Сходу на Захід.

Іменьківська культура цікава для нас тим, що певною мірою проливає світло на появу в Середньому Подніпров'ї іншої вкрай загадкової та надзвичайно важливої для нас археологічної культури – волин-

цівської, творцями якої, за концепцією В. Седова, стали загадкові руси/роси: наприкінці VII ст. внаслідок розселення в Середньому Поволжі войовничої кочової орди болгар хана Котрага, основна маса «іменьківців» змушена була залишити ці землі та повернутися до Середнього Подніпров'я (на свою прабатьківщину), де створюють агресивне державне утворення «Русь», і залишають своєрідну волинцівську культуру VIII-IX ст. [44, с. 3-12].

На жаль, писемні джерела не дають можливості зрозуміти (підтвердити чи спростувати), чи були іменьківці в зазначений час незалежним суб'єктом політико-правових відносин у Східній Європі (у чому є великі сумніви). Скоріш за все вони були маріонетковим утворенням, залежним від Хозарської держави, що в цей період інтенсивно розбудовувалась свреями – переселенцями з Вірменії.

Переселення (чи, вірніше, повернення) росів на Східну Україну співпало з подіями, що тут розгортаються: а саме з ескалацією боротьби між болгарами, хазарами, арабами, норманами та візантійцями за контроль над важливими торговельними артеріями Південно-Східної Європи. Це час активізації арабської, китайської, середньоазійської, візантійської торгівлі та спроб молодих державних утворень – Дулібів-волинян та Галіндів-древлян, Сабірів-сіверян, «Роської землі», Хазарії, Дунайської Болгарії та Камської Булгарії вибороти їй собі місце під сонцем.

Важливе у стратегічному та торговельно-економічному відношенні Північне Причорномор'я (і особливо його центр – Середнє Подніпров'я, де були зручні та безпечні переправи через Дніпро-Славути) стає об'єктом запеклого суперництва між хазарами, болгарами, росами, греками-візантійцями й арабами.

Звернемо увагу насамперед на роль у цих подіях союзних у V-VII ст. болгар та аланів (відомих, на наш погляд, під збірною назвою «антів»).

Після виселення іменьківців і знищення аварами антського (алано-болгарського) військово-політичного союзу в 602 р., ці два етноси діють нарізно: болгари праг-

нуть створити своє окреме державне утворення «Велика Болгарія», залишки аланів-росів (роксоланів) у Подонні роблять спробу відродити свою державу «Hros» на Сіверському Дінці (Роській ріці) і, якщо не осідлати, то хоча б мати вагомий зиск (користь) від важливих торговельних шляхів, що вели зі сходу на захід та з півночі на південь, якими здійснювався обіг чи обмін східних товарів (шовкових тканин, фарфору, чаю, парфумів), візантійського та арабського срібла, ювелірних прикрас, вин, олій – на хутро, рабів (сакалів, склавинів), збіжжя тощо.

Оскільки проблемі участі болгар у етнополітичних процесах Південно-Східної Європи буде присвячено окремий нарис, зупинимо увагу на діяльності в цьому напрямі аланської еліти.

2. Алано-яський фактор – 1

Як відомо, уперше в творах античних авторів «запальні та гарячі алани» згадуються вже в I ст. н.е., щоб на довгі століття зайняти провідне місце в якості небезпечних супротивників чи бажаних союзників Риму, Остготської та Вестготської держав, Гунської імперії, Візантії та інших держав Південно-Східної Європи, зокрема слов'янських. Тривалий час в очах полководців римлян зразком непереможності, професіоналізму була кіннота Парфії. Їм було відомо й те, що парфіянській кінноті за силою, маневреністю та витривалістю, могла гідно протистояти насамперед сармато-аланська. Тацит, наприклад, із захопленням писав про це: «Навряд чи існує військо, здатне вистояти перед натиском їхніх кінних орд» [45, с. 250]. Як наслідок – тривала рівноправна співпраця Великого Риму і мініатюрної Аланії у військовій сфері. Чи не є велика кількість кладів римських монет, знайдених на теренах України, свідченням цього співробітництва, поряд з економічною і торговельною співпрацею?

Східні автори вважають аорсів/асів/алан/росів доволі красивим, гордим, розумним, войовничим і рухливим (мобільним кінним військом) народом [46, с. 218-219]: на відміну від дебелих північних «русів», які, за Ібн-Русте, не виявляли

спритності та вміння воювати на коні, віддаючи перевагу розбійницьким наскокам на човнах (суднах). Археологічні, зокрема антропологічні матеріали, повідомлення Амміана Марцеліна про номадів свідчать, що вони здебільшого були високі, стрункі, білої раси, а також світлорусі [47, с. 262] (свідчення впливу балтського субстрату, що, як можна гадати, значною мірою поглинув нечисленних аланів, асимілювавши їх упродовж I-IV ст. – М.К.). Однак, про те, що сармато-алани відігравали помітну роль у політичній історії Східної Європи, свідчить хоча б термін «Європейська Сарматія» в «Географічному керівництві» Клавдія Птолемея [48, с. 181-195]. Велика політична активність сармато-аланів засвідчена доволі чітко й іншими писемними джерелами.

Про неординарність роксоланів як впливового та доволі цивілізованого народу, чий суспільно-політичний і культурний розвиток ішов у ногу з часом, свідчать культурно-релігійні зрушення в його середовищі впродовж II-IV ст. Уже на початку III ст. у римських авторів з'являються перші повідомлення про поширення іудео-християнського віровчення серед скіфів, сарматів, споріднених фракійських племен. Про це, наприклад, із непідробним піететом пише християнський богослов і письменник Квінт Септимій Тертуліан (160-220): «Підкорилися Христу краї сарматів, даків, германців, скіфів...» [49, с. 239]. Як свідчать достовірні епіграфічні пам'ятки, у середньовічних осетин у V-VII ст. поширюється опозиційне до офіційної Церкви христологічне вчення – несторіанство і вони широко використовують писемність цієї релігійної секти (християн-несторіан) [50, с. 31] у практичній, зокрема державно-правовій, торговельно-економічній, освітній, релігійно-культурній діяльності.

Про те, що скіфо-сарматське населення Північного Причорномор'я на зорі нашої ери далеко відійшло у своєму розви-

тку від первіснообщинного ладу свідчить той факт, що воно широко застосовувало у внутрішньому обігу римську монету, і лише систематичні тюркські нашествия (кінця IV-VIII ст.) на Західно-Римську імперію, падіння ранньохристиянських готських цивілізацій у Північному Причорномор'ї, аварські погроми, розселення на континенті величезних мас язичників-слов'ян призвели до паралічу міжнародної торгівлі, економічного та демографічного виснаження Південно-Східної Європи та настання тривалого безмонетного періоду (V-VIII ст.) в її історії [51].

Водночас розселення в перших століттях н.е. на півночі Понту в середовищі алан іудеїв – переселенців чи вигнанців (після 68 р. н.е.) з Іудеї, привнесли в Україну Європи не тільки революційну християнську ідеологію антиримського антирабовласницького спрямування, а й ідеологію державотворення, чим скористалися підприємливі вожді алан, болгар та інших народів.

Якщо, за даними Агріппи, ще в 14 р. н.е. західний кордон Сарматії проходив по Борисфену-Дніпру: «*hae finiuntur... ab accidente flumine Borysthene*» [52, с. 209, 211], то з середини I ст. н.е. велике сармато-аланське угруповання переходить на правий берег Дніпра, відтісняючи балтів-зарубинців на північ і схід. Сьогодні на основі археологічних даних доведено, що сарматські пам'ятки другої половини I ст. н.е. становили доволі компактну групу в басейні рік Росі, Росави, Тясмина та Висі і були зосереджені переважно на правому березі Дніпра в басейні Поросся [53, с. 195-220]. Можна припустити, що саме це угруповання, частково витіснивши, частково асимілювавши місцеве (тубільне) балтське населення, отримало від нього на новому місці етнонім «росомони» («кінні мужі, вершники»); можливо, етнонім виник безпосередньо від назви р. Росі****, що менш імовірно, у значенні «ті, що живуть по Росі (частіше «Рсі»)

**** Таких прикладів в історії слов'янської етнічності є чимало. Наприклад, слов'яни *варнови*, що входили до ободритського племінного союзу, отримали свій етнонім, розселившись у VII-VIII ст. з Півдня у басейні р. Варнів. – Див.: *Йоахим Херрман* Ободриты, лютичи, руяне // Славяне и скандинавы. – М.: Прогресс, 1986. – С. 338. Від р. Буг отримали свій етнонім *бужани* тощо.

[у XII ст. трансформований літописцем у «поршани»], згадуваний Йорданом у пізніші часи (VI ст.) по відношенню до подій IV ст. (змальованих у праці його попередника Аблавія). Утриманню аланами великої кількості коней у цьому регіоні сприяли чудові луки-випаси на заплавах Росі на всьому шляху її спокійної течії.

Можна припустити, що табуни коней з Поросся та Лівобережжя Дніпра були ходовим товаром у торгівлі Стародавньої та Середньовічної Роусі спочатку з Римською, а згодом Візантійською державами та їх сателітами. Цікаво, що і в давньоруські часи в Посуллі та Пороссі головним чином зосереджувалась кіннота «поршан» – торків, печенігів, половців – федератів Київської Русі, найманих князями для охорони південних, південно-західних і, особливо, найбільш тривожних південно-східних рубежів.

Водночас на Лівобережжі Дніпра в басейні Сіверського Дінця формується нове сарматоаланське державне утворення, кордони якого на перших порах не піднімаються північніше Ворскли [54, с. 100-101].

Пам'ятки матеріальної культури, виявлені та досліджені археологами в цьому регіоні, на думку М. Абрамової, суттєво відрізняються від правобережних і становлять окрему групу сарматської культури [54], залишеної, на наш погляд, антонами (антами, крайніми аланами) писемних джерел. Те, що у V-VI ст. антські володіння суттєво зміщуються (порівняно з готсько-черняхівською добою) на захід, пояснюється насамперед появою ктвиної гуно-болгарської сили в Північному Причорномор'ї, якій теж був необхідний значний економічний простір для підтримання тваринництва як основної галузі економіки кочівників.

Згідно з Йорданом (текст Кассіодора) анти в його час займали межиріччя Дністра (Тіраса) і Дніпра (Борисфена), переважно в його лісостеповій частині [55, с. 72], але це не означає, що вони повністю залишили Подоння і лісостепове Лівобережжя Дніпра. Археологічні матеріали фіксують тут стійку присутність значної кількості осілих алано-болгар (до поч.

VII ст. – антив) упродовж усього першого тисячоліття. Цього не заперечують і численні, але фрагментарні свідчення писемних джерел, гідронімія та топонімія, про що йтиметься вище.

Як свідчать джерела, з I ст. до н.е. і до другої половини III ст. сармато-алани були господарями степів над Меотидським (Азовським) морем, контролювали основні трансконтинентальні торговельні артерії Євразії: від Китаю, Середньої Азії та Індії до Західної Європи, від Уралу до античних міст Північного Причорномор'я і та ін. [56, с. 80-81]. Розширення сфери впливу Сарматії у Східній Європі, просування її торговельно-економічних форпостів на Захід, не на жарт схвилювало германських торговців, вождів підприємливих ватаг Скандинавії (Шведії, Данії), які виношували амбітні плани підкорення Європи (зокрема її східної частини – Сарматії) і розпочали на рубежі тисячоліть масоване переселення своїх агресивних дружин з крайньої Півночі (Норвегії, Швеції та Данії) на південь Балтики, у землі венедев-кельтів.

3. Готський фактор

Таким чином, етнополітична ситуація в Північному Причорномор'ї різко змінюється з середини III ст. н.е., коли свій стрімкий «Drang nach Osten» здійснюють північні германські племена готів. Переселившись на землі України з крайньої півночі, вони не тільки підкорюють собі численні народи Сарматії, створюють на її теренах свою модерну поліетнічну державу, а й очолюють боротьбу тодішнього «варварського світу» з Римською рабовласницькою державою, прискоривши тим самим її падіння в V ст. Судячи з ареалу поліетнічної черняхівської культури, що формується з початку III ст. на просторах від верхів'їв Прип'яті на заході до Сіверського Дінця, Ворскли, Псла та Нижнього Дону, готи поширюють свою владу на найвіддаленіші території Сарматії [57, с. 352-367].

До складу Готської держави у якості федератів і платників данини входять численні народи Південно-Східної Європи: алани, греки Боспорського царства та Ві-

зантійської Таврики, литовці, меря, мордва, руги, чудь, голядь та ін. Приєднав ці «доволі войовничі племена і змусив підкорятися своїм (державним – М.К.) законам, як пише Йордан, один із найблагородніших із роду Амалів – Германаріх, наступник Геберіха [58, с. 272].

Слід підкреслити той факт, що готські вожді намагалися розбудувати свою державу з урахуванням досягнень античної цивілізації, місцевого, більш розвинутого причорноморського поліетнічного суспільства. Серед готів швидко поширюються різноманітні ересі, неорелігії, опозиційні до офіційного язичницького культу держави, а саме – іудаїзм, християнство, аріанство тощо. Уже на початок ІМ ст. в Готській державі з'являється (не без впливу іудео-християн, аланів-християн) своя самостійна християнська церква, єпископ якої Феоділ бере безпосередню участь у роботі першого Вселенського собору 325 року [59]. Про це свідчить Філосторгій, Афанасій Олександрійський та інші знані римські автори [60]. Готські книжники поступово відмовляються від примітивної рунічної писемної культури, створюють свою власну абетку, перекладають на рідну їм народну мову Біблію, яка на той час вважалася високоінтелектуальним енциклопедичним досягненням книжників Стародавнього світу), ознайомлюються з правовою та художньою культурою близькосхідних та античних народів [61]. Готське суспільство швидко еволюціонує в бік феодалізму, однак зовнішньополітичні обставини на тривалий час зупиняють його бурхливий поступ по шляху соціально-економічного та культурного прогресу.

Наприкінці IV ст. величезна Готська держава короля Ерманаріха, що обіймала майже всю територію сучасної України, Подоння, Тамань, Таврику, була приголомшена раптовим нашествям зі сходу войовничих гунів.

Як свідчить Амміан Марцеллін, близько 370 р. гуні під керівництвом свого полководця Баламбера (чи Валамера), переправившись через Ітиль (Волгу), зламали опір східних алан (танатів), що кочували

в прикаспійських степах аж до Дону (Великого), «багатьох (хто чинив опір – М.К.) перебили та пограбували, а решту (зокрема, росомонів) приєднали до себе за умовами мирного договору» [62, с. 263], посилившись кількісно та у військовому відношенні. Римський історик відзначає, що гуні завоювали алан (ідеться про крайніх, східних не підлеглих готам аланів-антів), виснаживши їх безперервними нападами, хоча ті не поступалися у військовій справі, а за освіченістю, цивілізованішим способом життя і зовнішністю суттєво відрізнялися від гунів у кращу сторону [62, с. 262].

Оскільки більшість аланів були такими ж як і гуні кочівниками, воїнами-професіоналами, більшість із них (за умовами договору), очевидно, організаційно влилися в гунське військо, polegши завдання підкорення безкрайніх і родючих земель імперії Германаріха [62, с. 263].

Можна висловити припущення, що саме в цей час гунською експансією у Північному Причорномор'ї посилюється союзний гунам військовий антиготський поліетнічний союз племен (імовірно під егідою найбільш могутніх на той час хорватів) – аланів, сербів, угрів (мадьяр) і болгар, відомий під назвою «анти», що успішно проіснував до початку VII ст. (приблизно 612 р.). У міру просування гунів на захід до нього поступово вливалися інші етнічні угруповання Правобережної та Південної України – аланські (зокрема росомонів), балтів, слов'ян (склавинів), фракійців тощо.

Стосовно поневолених готами росомонів-роксоланів Правобережжя Дніпра, то джерела дають право стверджувати, що вони одними з перших піднімають повстання проти своїх кривдників. Маючи інформацію про долю антів (Божа та його сподвижників), росомони не мали наміру боронити германців. Несподіваний виступ проти них очолюють вожді Сар і Аммії, які вдало використали фактор несподіваності. Замішання в таборі Германаріха у зв'язку з раптовим нападом гунів, розпорошеність військ готів, змушених воювати на два фронти, вирішили долю військово-го зіткнення на користь аланів.

Битва готів і росомонів, найвірогідніше, відбулася в Пониззі Дніпра. Якщо припустити, що стольним градом чи резиденцією Сара було однойменне місто в пониззі Борисфена (розташованого нижче порожистої частини Славутича поряд з Азагаріумом, Амадокою, Метрополісом, Серімом), то місце і час виступу аланів не були випадковими. Згадаймо трагічний для Київської Русі 1223 р. – перший прихід монголо-татар і битву на Калці. Саме тут київські правителі ухвалили дати вирішальний бій непроханим гостям з Азії. Однак сталося несподіване: союзні росам бродники (нащадки асів), несподівано перейшовши на бік ворога, вирішили долю битви на його користь [63, с. 379-381]. Схоже, на наш погляд, могло трапитися на Нижньому Дніпрі 375 р., де безславно загинув (чи зазнав смертельного поранення) у битві з росомонами могутній король остготів Ерманарік [64, с. 91-92].

У той час, як вестготи у своїй більшості у 376 р. знялися з насиджених місць і попросили порятунку від гунів у Східно-Римської (Візантійської) імперії [64, с. 92], остготи на тривалий час стають військовими сателітами Гунської держави [65, с. 362-365]. Звичайно, горді та войовничі германці неодноразово намагалися вийти з політичної та військової залежності від гунів, однак досягти успіху в цій виснажливій боротьбі їм не вдавалося – сили були надто не рівними. Показовим у цьому відношенні і вкрай невдалим став виступ готів під орудою короля Вінтарія близько 380 р. У битві на р. Ерак***** готи вкотре були нищівно розгромлені, Вінтарій жорстоко вбитий, переможені змушені були підкоритися переможцям, зберігши куцу автономію у складі гунського військово-політичного союзу. За твердженням Йордана, гунський цар Баламбер (Валамир) «став мирно володіти всіма підкореними йому готами на умовах, що народом готів завжди буде правити власний правитель» [66, с. 115]. Його кандидатура мала погоджуватися особисто з верховним правителем Гунської держави. Йордан фіксує

надзвичайно важливий з історії держави і права гунів

факт – практику надання широкої автономії в складі Гунської імперії військово-політичним союзникам.

На початку V ст. (спільно з гунами) переважна частина остготів, на думку окремих дослідників, покидає територію України та зосереджується в Паннонії і аж до смерті Аттили (453 р.), вірно служить своїм зверхникам, беручи активну участь у їхніх кривавих грабівницьких походах на безнадійно занепадаючу Західно-Римську імперію.

Цей погляд поділяють не всі історики, лінгвісти, археологи та етнологи. Справа в тому, що багато різнорідних джерел говорять про велику кількість остготів, які залишилися в Тавриці, на Тамані, Приазов'ї та Великій Україні, що дало підставу В. Будановій, В. Топорову, Б. Магомедову, В. Барану, І. Піоро та багатьом іншим дослідникам готської проблеми вважати, що саме ці германці (готи або їхні сусіди герули в союзі з сармато-аланами, іншими народами – гунами, болгарами) могли зберегти в Подонні, Приазов'ї, особливо Тавриці державотворчі традиції Остготської держави від IV до IX ст., що не могло не позначитися на давньоруській мові, зокрема державницькій термінології (титулатурі, інших придворних званнях, назві зброї тощо) [67]. Підтвердженням присутності та поступального соціально-економічного і духовного розвитку германців у наступний період історії в Приазов'ї, є дані багатьох джерел. Зокрема, згідно зі свідченнями Прокопія Кесарійського у 30-х роках VI ст. наверхтається до християнської віри король ерулів (чи герулів), які проживали у північно-східній частині Північного Причорномор'я; одержують єпископа готи-трапезити – мешканці Тамані [68]. Аж до XVI ст. проіснували в Тавриці (Криму) готи, що зберегли на той час свою християнську (аріанську) віру, церкву, мову, культуру. Вони активно змішувалися з аланами, поширюючи своє ім'я на населення і території Південно-Західного

***** Ріка Ерак ототожнюється з Нижнім Дніпром. – Див. докладніше: *Йордан* О проихожденни и деяниях гетов. – М., 1960. – С. 323-324.

Криму і Тамані. Застосування узагальнюючої назви «готи» («готалани») до населення Таврики і зникнення згадок про аланів у ранньосередньовічних джерелах можна пояснити так. З часів Костянтина I (306-337 рр. н.е.) візантійські імператори прагнули використовувати поліетнічні племена готського союзу для контролю над військово-політичним становищем не лише в Тавриці, а й усьому Північному Причорномор'ї. Оскільки ядром цього військово-політичного об'єднання були готи, то й домінування їхнього імені стає закономірним і зрозумілим [69].

Висновки

Таким чином, аналіз писемних, археологічних, антропологічних, лінгвістичних та ономастичних джерел дає змогу зробити попередній важливий висновок про те, що переселення великих мас германських племен (готів, боранів, гелурів, готів-тетракситів та ін.) з Прибалтики в Північне Причорномор'я та їх інтеграція в поліетнічне середовище субстратного місцевого (переважно іраномовного) населення в III-IV ст. н.е. стало важливою закономірністю суспільно-політичного розвитку на території Південно-Східної Європи, зокрема Північного Причорномор'я (Подоння, Приазов'я, Північно-Західного Кавказу, Таврики). Готи майже на півтора століття стають на чолі потужного військово-політичного об'єднання (скіфів, сармато-аланів, даків), яке кидає виклик Римській імперії. Відомий німецький філософ і теоретик-суспільствознавець К. Маркс, характеризуючи події III-IV ст., не випадково назвав готів, поряд із франками та алеманами, найбільш серйозною загрозою для Риму; вони були «грізні не тільки своїми сухопутними силами, *але ще більше морськими*, особливо з часу, коли вони захопили півострів Кримську Татарію (Херсонес Таврійський – М.К.)» – писав він [70].

Згідно з результатами останніх археологічних досліджень Північного Причорномор'я і черняхівської культури зокрема, зазначимо, що на цій території до V ст. н.е. відсутні будь-які місцеві підоснови слов'янських ранньосередньовічних куль-

тур, а це фактично заперечує фізичне існування слов'янського компонента у складі черняхівської культурної спільноти [71], принаймні в Середньому Придніпров'ї, на Лівобережжі Дніпра, Подонні, на Півдні України і Тавриці (Криму).

Між тим, тривале перебування германців на Україні на рубежі між Античністю і Середньовіччям і в наступний період Раннього Середньовіччя дає пояснення, чому їх присутність суттєво позначилася на мові залежних від них сармато-аланів, балтів, угро-фінів, а також південно-східних слов'ян, які з V-VI ст. беруть активну участь в етногенетичних процесах у Північному Причорномор'ї. Серед давньо- і ранньосередньовічних германських термінів у давньоруській, білоруській, російській, українській, інших слов'янських мовах нового і новітнього часу залишилися такі: *шолом, щит, броня, меч, котел, тарілка, скло, оцет, сережка, гаманець, борг, ріст, купити, плуг, виноград, віслук, фіга, камінна стіна, хрест, яблуко, гість, хліб, ізба, полк, король, князь та багато інших* [72], що свідчить про тривалий період взаємної інтеграції їхніх суспільних, господарських і культурних елементів.

Повний драматизму і звитяг готсько-гунський період завершується у середині I тис. н.е. крахом Гунської імперії, що, однак, залишив у історії України, її традиціях, культурі, мові, зокрема соціально-політичній лексиці, військовій термінології, значний слід.

Віднині для Поліської та Правобережної України розпочинається не менш драматичний і складний період утвердження тут слов'янства, а для Південної, Лівобережної та Центральної (район Середнього Подніпров'я) – не менш цікава і захоплююча болгарська доба (V-VII ст.), у етнополітичних і етно-культурних процесах якої помітну роль відіграють як нащадки остготів, гунів, болгар, південних слов'ян, так і порівняно нечисленні, однак надзвичайно активні та підприємливі, незнищені приазовські (донські) і північнокавказькі алано-яси.

Література

1. Желєзняк І. Ономастична лексика і український етногенез / І. Желєзняк // Вісник НАН України. – 1996. – № 1-2. – С. 30-33.
2. Гумилев Л. Н. Этнос и ландшафт / Л. Н. Гумилев // Изд. Всесоюзного географического общества. – 1968. – Вып. 3. – С. 200.
3. Соболевский А. Что такое славянский праязык и славянский пранарод? / А. Соболевский // Известия II-го Отделения Российской АН. 1922. – Т. XXVII. – С. 321 и сл.
4. Pisani V. Baltisch, Slavisch, Iranisch // Baltistica, 1969. – V (2). – S. 138-139.
5. Трубочев О. Н. Название рек Правобережной Украины : Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О. Н. Трубочев. – М. : Наука, 1968. – С. 218 и р.
6. Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. / В. В. Седов. – М. : Наука, 1982. – С. 10-11. – Карта 1. Восточная Европа в V-VII вв.
7. Иордан О происхождении и деяниях гетов. Getica. – М., 1960.
8. Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. / В. В. Седов. – М. : Наука, 1982. – С. 219.
9. Иордан О происхождении и деяниях гетов / Иордан. – Getica. – М., 1960.
10. Баран В. Д. Походження слов'ян / В. Д. Баран., Д. Н. Козак, Р. В. Терпиловський. – К., 1991. – С. 5-10.
11. Седов В. В. Этногенез славян. По материалам археологии / В. В. Седов // Тез. конф. «Этногенез славян». – Минск, 1990. – С. 84-86.
12. Трубочев О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Изд. второе, дополненное / О. Н. Трубочев. – М. : Наука, 2003. – С. 432.
13. Lexikon des Mittelalters. Artemis-Verlag: München-Zürich, 1980-2000. – Bd. 7. – S. 2000-2003; Der Grosse Brockhaus. Encyclopädie. 16 Aufl. In 12 Bände. – Bd. 10. – S. 753-754.
14. Літопис Руський за Іпатським списком : Переклав Леонід Махновець. – К. : Вид-во «Дніпро», 1989. – 592 с.
15. Послання св. апостола Павла до колосян. 3.11. Тут і далі – загальноприйнята система послань на біблійські тексти: автор чи назва твору (якщо автор невідомий чи написав кілька творів), потім номер розділу і номер параграфа в розділі.
16. Третьяков П. Н. Славяне древние / П. Н. Третьяков // СИЭ. – Т. 12. – Стп. 969-972.
17. Миллер В. Ф. Осетинские этюды / В. Ф. Миллер. – М., 1881-1887. – Ч. 1-3; Кулаковский Ю. А. Алены по сведениям классических и византийских писателей. – К., 1889; Трубочев О. Н. Из славяно-иранских лексических отношений // Этимология 1965. – М., 1967.
18. Артамонов М. И. Киммерийская проблема / М. И. Артамонов // Археология. 1973. – № 9. – С. 3-15 ; Див. : Членова Н. Л. О времени появления ираноязычного населения в Северном Причерноморье // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья : Лингвистика, история, археология. – М. : Наука, 1984. – С. 259-268.
19. Прицак О. Предисловие // Бубенок О.Б. Ясы и бродники в степях Восточной Европы. – К. : Логос, 1997. – С. 4-5 и др.
20. Латышев В. В. Известия древних писателей, греческих и латинских о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев. – СПб., 1893-1904. – Т. 1. – С. 130, 147-148, 231 ; Т.2. – С. 238-240.
21. Ковалевская В. Б. Кавказ и аланы. Века и народы / В. Б. Ковалевская. – М., 1984. – С. 80-88 ; Турчанинов Г. Ф. Древние и средневековые памятники осетинского письма и языка. – Владикавказ : Изд-во «Ир», 1990. – С. 24-26 и др.
22. Книпович Т. Н. Танаис / Т. Н. Книпович. – М., 1949. – С. 99 и др.
23. Згадка росів (Hros) міститься в творі VI ст. – «Церковній історії» Псевдо-Захарія; Пигулевская Н. В. Имя «рус» в сирийском источнике VI в. н.э. // Академику Б. Д. Грекову ко дню семидесятилетия. Сб. статей. – М., 1952. – С. 42.
24. Ковалевская В. Б. Кавказ и аланы. Века и народы / В. Б. Ковалевская. – М., 1984. – С. 87.
25. Кембриджский документ // Древняя Русь в свете зарубежных источников. – Т. III : Восточные источники. – М., 2009. – С. 181.
26. Літопис Руський. – К., 1989. – С. 162.
27. Літопис Руський. – К., 1989. – С. 176.
28. Там же. – С. 314, 468.
29. Кузьмин А. Г. Руги и русы на Дунае / А. Г. Кузьмин // Средневековая и новая Россия. – СПб.,

1996. – С. 130-147; *его же*. Два вида руссов в юго-восточной Прибалтике // Сб. РИО. – Т. 8 (156). Антиномизм. – М., 2003. – С. 192-213; Див. також: *Рыбаков Б. А.* Русские земли на карте Идриси, с. 21, рис. 8 (карта); *Березовец Д. Т.* Про ім'я носіїв салтівської культури // Археологія, 1970. – Т. XXIV. – С. 73 та ін.; *Талис Д. Л.* Росы в Крыму // СА, 1974. – № 3. – С. 87-99; *Трубачев О. Н.* В поисках единства. Взгляд филолога на проблему истоков Руси. – М.: Наука, 1997. – С. 184-265; *Бычков А.* Московия. – М., 2005. – С. 15-28.
30. *Ибн Хаукал.* Книга путей и стран // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. – Т. III: Восточные источники. – М., 2009. – С. 86-94.
31. *Бычков А.* Московия / А. Бычков. – М., 2005. – С. 15-17.
32. *Трубачев О. Н.* В поисках единства. Взгляд филолога на проблему истоков Руси / О. Н. Трубачев. – М.: Наука, 1997. – С. 184-265.
33. *Ибн Русте* Книга дорогих ценностей / *Ибн Русте* // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. – Т. III: Восточные источники. – М., 2009. – С. 47-50.
34. *Мухаммад Ауфи* Сборные рассказы и блестящие предания / *Мухаммад Ауфи* // Там же. – С. 61-63.
35. *Ал-Мукаддаси Шамс ад-Дин* Книга творения и история / *Ал-Мукаддаси Шамс ад-Дин* // Там же. – С. 50-51.
36. *Лев Диакон* История / Диакон Лев // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. – Т. II: Византийские источники. – М., 2010. – С. 189-315.
37. *Талис Д. Л.* Топонимы Крыма с корнем «рос» / Д. Л. Талис // Античная древность и средние века. 1973. – Вып. 10. – С. 229-234; *его же*. Росы в Крыму // СА, 1974. – С. 87-99.
38. *Васильевский В. Г.* Русско-византийские исследования / В. Г. *Васильевский*. – Вып. 2. Житие свв. Георгия Амастридского и Стефана Сурожского. – СПб., 1893. – Див.: Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. – Т. II: Византийские источники. – М., 2010. – С. 129-130.
39. *Бычков А.* Московия / А. Бычков. – С. 15-17.
40. *Иордан.* *Getica* // Свод древнейших письменных известий о славянах. – М., 1991. – Т. 1 (I-УІ вв.). – С. 91-92; *Трубачев О. Н.* Из славяно-иранских лексических отношений // *Этимология*. 1965. – М., 1967 – С. 11; *Коринный Н. Н.* Переяславская земля. X – первая половина XIII века. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 34; *Коринный М. М.* Становлення і крах готської цивілізації у Північному Причорномор'ї (III-IV ст. н.е.) // *Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації*. Матеріали Другої всесвітньої конференції. – К., 23 травня 2003 р. – К., 2003. – С. 352-367.
41. *Ал-Идриси* Отрада страстно желающего пересечь землю / *Ал-Идриси* // Древняя Русь. – Т. III. – С. 131 и др.
42. *Турчанинов Г. Ф.* Древние и средневековые памятники осетинского письма и языка / Г. Ф. Турчанинов. – С. 30-32.
43. *Седов В. В.* Славяне в раннем средневековье / В. В. Седов. – М., 1995. – С. 186-208; *его же*. Русский каганат IX века // ОИ, 1998. – № 4. – С. 7.
44. *Седов В. В.* Русский каганат IX века / В. В. Седов // Там же. – С. 3-12.
45. *Ковалевская В. Б.* Кавказ и аланы. Века и народы / В. Б. Ковалевская. – М., 1984. – С. 80-88 и др.
46. *Овидий.* Скорбные элегии. – IV, 1; Ковалевская В. Б. Указ. соч. – С. 74-75 и р.
47. *Аммиан Марцелин.* XXXI, 2, 21.
48. *Клавдий Птолемей.* Географическое руководство. Книга III, глава 5. Положение Европейской Сарматии // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / Клавдий Птолемей / Под ред. Т. Н. Джаксон и др. – Т. 1. Античные источники. – М., 2009. – С. 181-195.
49. *Латышев В. В.* Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // ВДИ. – 1949. – № 3. – С. 239; Див.: Симонович Э. А. О культовых представлениях населения юго-западных областей СССР в позднеантичный период // СА, 1978. – № 2. – С. 105-116; *Брайчевский М. Ю.* Утверждения христианства на Руси. – К., 1988. – С. 5-32 та ін.
50. *Турчанинов Г. Ф.* Вказана праця / Г. Ф. Турчанинов. – С. 31.
51. *Кропоткин В. В.* Из истории денежного обращения в Восточной Европе в I-м тысячелетии н.э. / В. В. Кропоткин. – С. 279-285.
52. *Марк Випсаний Агриппа* Хорография (фрагменты) / Марк Випсаний Агриппа // Древняя

Русь в свете зарубежных источников : Хрестоматия / Под ред. Т. Н. Джаксон и др. – Т. 1. Античные источники. – М., 2009. – С. 209, 211.

53. *Смирнов К. Ф.* Вопросы изучения сарматских племен и их культуры в советской археологии / К. Ф. Смирнов // «Вопросы скифо-сарматской археологии. – М., 1952. – С. 195-220.

54. *Абрамова М. П.* Сарматские погребения Дона и Украины / М. П. Абрамова // СА, 1961. – № 1. – С. 100, 101, рис. № 1.

55. *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов. *Getica.* – М., 1960. – С. 72. Див. також : *Седов В. В.* «Исчезнувшие народы». Анты // Природа. – 1978. – № 4. – С. 103-104; *Коринний Н. Н.* Переславская земля. – С. 35-36.

56. *Ковалевская В. Б.* Кавказ и аланы / В. Б. Ковалевская. – С. 80-81.

57. *Коринний М. М.* Становлення і крах готської цивілізації / М. М. Коринний. – С. 352-367.

58. *Иордан* О происхождении и деяниях гетов (Гетика) // Древняя Русь : Хрестоматия. – Т. 1. – С. 272.

59. *Коринний М. М.* Виникнення християнства / М. М. Коринний. – Див. : Запровадження християнства на Русі. – К, 1988. – С.7-12; *Його ж.* Від варварства до християнської цивілізації (Україна у V ст. до н.е. – XI ст. н.е.) // Православні духовні цінності і сучасність. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 21 березня 2003 р. – К., 2003. – С. 127-146.

60. *Patrologia Graeca.* – Paris, 1864. – Т.65. – Р. 467; *Лебедев Д.* Список епископов первого вселенского собора в 318 имен. К вопросу о его происхождении и значении для реконструкции подлинного списка никейских отцов // Зап. акад. наук. Сер. 8. По ист.-филол. отд-нию. – Пг., 1916. – Т. 13. – № 67. – С. 76 ; № 155. – С. 88; *Латышев В. В.* Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. – СПб., 1900. – Т. 1, вып. 3. – С. 682-724.

61. *Коринний М. М.* Від варварства до християнської цивілізації / М. М. Коринний. – С. 132-133 ; *Магомедов Б. В.* Готи // ЕІУ. – Т. 2. – С. 177-178.

62. *Аммиан Марцеллин.* История. Книга XXXI, 3, 1 / Аммиан Марцеллин. – Див. : Древняя Русь : Хрестоматия. – Т. 1. – С. 263.

63. Літопис Руський. – С. 379-381.

64. *Иордан Getica* // Свод древнейших письменных известий о славянах – М., 1991. – Т. 1. – С. 91-92.

65. *Коринний М. М.* Становлення і крах готської цивілізації у Північному Причорномор'ї (III-IV ст. н.е.) / М. М. Коринний // Діалог цивілізацій. – С. 362-365.

66. *Иордан Getica* // Свод древнейших письменных известий о славянах – М., 1991. – Т. 1. – С. 115.

67. *Топоров В. Н.* Древние германцы в Причерноморье : результаты и перспективы / В. Н. Топоров // Балто-славянские исследования. – М., 1983. – С. 227-263 ; *Баран В. Д., Гороховский Е. Л., Магомедов Б. В.* Черняховская культура и готская проблема // Славяне и Русь (в зарубежной историографии) : Сб. н. тр. – Киев, 1990. – С. 30-78; *Магомедов Б. В.* Черняховские племена Северо-Западного Причерноморья. – К., 1984.

68. *Прокопий из Кесарии.* Война с готами. – М., 1950. – С. 384-385 ; *Мошин В. А.* Христианство в России до Владимира // Владимирский сборник. – Белград, 1938. – С. 4.

69. *Пиоро И. С.* Крымская готия (Очерки этнической истории населения Крыма в позднеантичный период и раннее средневековье) / И. С. Пиоро. – К., 1990. – С. 57-112, 163-172.

70. *Маркс Карл* Хронологические выписки (91-1320) / Карл Маркс. – См. : Архив Маркса и Энгельса. Под ред. В. Адоратского. – М., 1938. – Т. 5. – С. 8-9.

71. *Вернер И.* К происхождению и распространению антов и склавинов / И. Вернер // СА. – 1972. – № 4. – С. 102-115.

72. *Шапіра Дан Д. Я.* Индо-славика / Д. Я. Шапіра Дан // Ruthenica, 2007. – Т. VI. – С. 28-29 и др.

(Продовження в наступному номері «ПВ»)